نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی سال چهاردهم، شماره ۳۳، تابستان ۹۳

برنامه ریزی گردشگری و گذران اوقات فراغت در شهر مشهد با تاکید بر شناسایی الگوهای گذران اوقات فراغت ساکنین مناطق شهری

دریافت مقاله:۹۱/۱۲/۱ پذیرش نهایی: ۹۲/۱۱/۱۴

صفحات:۴۹-۲۷

مصطفی امیر فخریان: مربی علمی جهاد دانشگاهی واحد مشهد، پژوهشکده گردشگری و دانشجوی دکتری برنامه ریزی شهری دانشگاه فردوسی مشهد[1]

Email:Amirfakhriyan@yahoo.com

علیرضا معینی: کارشناس ارشد برنامه ریزی روستایی و پژوهشگر جهاد دانشگاهی واحد مشهد، پژوهشکده گردشگری

Email:moeinia63@ yahoo.com

چکیده

از جمله موضوعات مهم در برنامه‌ریزی گردشگری، شناسایی تفاوتهای موجود در خصوص نحوه گذران اوقات فراغت ساکنین شهری است، این مطالعه، نگاهی جغرافیایی به موضوع اوقات فراغت در شهر مشهد دارد، به عبارتی در هر پهنه فضایی، چه الگویی از گذران اوقات فراغت قابل مشاهده است؟ و اینکه برنامه‌ریزی گردشگری در شهر مشهد چه رویکردی را در قبال این الگوها مدنظر قرار دهد؟ سطح مطالعه، مناطق ۱۳ گانه شهرداری مشهد می‌باشد، برای این منظور نظرات شهروندان هرمنطقه در خصوص گرایش به جاذبه‌های مهم گذران اوقات فراغت پیرامون شهر مشهد مورد بررسی قرار گرفت، نتایج اولیه به تفکیک منطقه، با استفاده از نرم افزار ArcGIS، در پایگاه اطلاعات مکانی، ذخیره و گرایش ساکنین مناطق به هرجاذبه جهت گذران اوقات فراغت در قالب نقشه‌های گوناگون مشخص گردید، نتایج این مرحله گرایش به ۱۰ جاذبه (شامل ۶ جاذبه مذهبی و ۴ جاذبه طبیعی) پیرامون شهر مشهد را نشان داد، استفاده از آزمون تحلیل واریانس وجود تفاوت معنادار بین گرایشهای ساکنین هر منطقه به جاذبه‌های فوق‌الذکر را تایید کرد که به نوعی نشان از تفاوت نگرش شهروندان در خصوص گذران اوقات فراغت در شهر مشهد است، در ادامه از طریق استانداردسازی داده‌های به دست آمده از گرایشهای ساکنین و نمایش آنها بر روی نمودار پراکنش، الگوی گذران اوقات فراغت هر یک از مناطق شهر مشهد تعیین گردید، نتایج این مرحله نشان داد که در ۴ منطقه الگوی گذران اوقات فراغت، گرایش به جاذبه‌های طبیعی، در ۲ منطقه گرایش به جاذبه‌های مذهبی، در ۴ منطقه گرایش به ترکیبی از جاذبه‌های طبیعی و مذهبی و در ۳ منطقه نیز گرایش ضعیف به هر دو دسته جاذبه‌ها وجود دارد، همچنین نتایج تحلیل همبستگی بیانگر آن بود که بین سطح تحصیلات و درآمد سرپرست خانوار و گرایش به جاذبه‌های طبیعی رابطه

---

[1]. **نویسنده مسئول**: مشهد، پردیس دانشگاه، فردوسی، سازمان مرکزی، جهاددانشگاهی مشهد

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

مثبت و درخصوص گرایش به جاذبه‌های مذهبی رابطه منفی وجود دارد، همچنین ارتباط مستقیمی بین نزدیکی به جاذبه‌های طبیعی و گرایش شهروندان وجود دارد اما در خصوص جاذبه‌های مذهبی چنین رابطه‌ای مشاهده نمی شود.

کلید واژگان: اوقات فراغت، شهر مشهد، جاذبه‌های مذهبی، جاذبه‌های طبیعی، الگو گذران اوقات فراغت

مقدمه

با پیدایش انقلاب صنعتی در قرن نوزدهم و ظهور ساعات طولانی کار هفتگی اوقات فراغت از اهمیت ویژه ای برخوردار شد، در حقیقت در قرن نوزدهم کارگران برای دستیابی به اوقات فراغت مبارزاتی را آغاز کرده، توفیق یافتند که ساعات کار روزانه را به هشت ساعت تقلیل دهند تا به این ترتیب بتوانند علاوه بر استراحت، اوقاتی را برای فراغت در نظر گیرند، امروزه در خصوص ضرورت اوقات فراغت و بهره گیری بهینه از آن تردیدی وجود ندارد، (اذانی و احمدزاده، ۱۳۹۱: ۷۲)،

گردشگری و اوقات فراغت در عصر پسامدرن نیز به عنوان یک حق از حقوق اساسی زندگی انسان محسوب می شود (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۲: ۳۸)، با آغاز انقلاب صنعتی و شروع تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نیاز به تفریح، گردشگری و تنوع بیشتر احساس شد (موحد، ۱۳۸۱: ۵)، از آن زمان تا کنون روند کاستن از ساعات کار و به همراه آن افزایش خودکارشدن ابزار و وسایل زندگی چنان درحال گسترش است که بی تردید تا پایان سده حاضر، میزان اوقات فراغت آدمی و درآمد او روز به روز بیشتر و در نتیجه مسافرت و گردشگری بیش از بیش افزایش می یابد (محلاتی، ۱۳۸۰: ۴۵)، در جهان پرتنش امروز که انسانها به دلیل مشغله فراوان، همواره احساس خستگی می کنند، اهمیت اوقات فراغت برکسی پوشیده نیست، الگوی فراغت می تواند تاثیر مثبتی بر وضعیت زندگی و میزان لذت بردن افراد، از زندگی داشته باشد(پوراسماعیل، ۱۳۸۵: ۱۸۴-۲۰۶)، شرایط اقتصادی و بینش فرهنگی اجتماعی مردم نیز با توجه به تسهیلات، امکانات و تاسیسات جهانگردی موجود، زمینه‌های لازم برای گذران اوقات فراغت آنها را به وجود می آورد، به طوری که هریک از گروههای انسانی در جوامع مختلف شیوه‌های متفاوتی از گذران اوقات فراغت را چه به صورت انفرادی و گروهی و یا در شکل سازمان یافته برمی گزینند(خادم الحسینی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱)، دسته بندی‌های مختلفی از فعالیتهای فراغتی انجام شده است، برای مثال فلچر و همکارانش فعالیتهای فراغتی را در دو

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

گروه ساخت یافته و ساخت نیافته تقسیم بندی کرده‌اند، لیونگی و لی، فعالیتهای فراغتی را به دو دسته مردم محور و مکان محورتقسیم کرده‌اند (فیضی، ۱۳۸۶: ۲۴-۱۸)، از نگاه سلسله مراتب فضایی گذران اوقات فراغت به سه دسته :۱-محیط خانه ۲- محیط شهر یا روستا ۳- محیط فرا شهری و فرا روستایی طبقه‌بندی شده است(عظیمی هاشمی، ۱۳۷۹: ۳۱)،

در مجموع اوقات فراغت دارای کارکردهای گوناگونی است می توان مهم ترین کارکردهای فراغت را به شرح زیر دانست:

استراحت و رفع خستگی، جبران صدمات جسمی و روانی ناشی از هیجانات مداوم کار، تفرج و رهایی انسان از کسالت ناشی از یکنواختی، کنار گذاشتن موقتی وظایف روزمره، فراهم آوردن رشد شخصیت و پرورش استعدادهای بدنی و ذهنی (زیاری و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۲۰)،

عوامل گوناگون می توانند در انتخاب الگوی گذران اوقات فراغت نقش داشته باشند، محیط و شرایط اجتماعی و اقتصادی ساکنین از جمله علل مهم در این زمینه به شمار می آیند، نتایج مطالعات گوناگون نشان می دهد که فضا و شرایط حاکم بر آن نقش مهمی در الگوهای رفتاری افراد دارد، بنابراین می توان گفت رفتار هر فرد، تابع شرایط زمانی و مکانی خاصی است که در آن زندگی می کند (رفیع پور، ۱۳۶۴)، همچنین این جنبه از مساله، اهمیت ویژه‌ای در مطالعات جغرافیایی دارد که کمتر به شکل عینی مورد توجه واقع شده است، به عبارتی چنین تصور می شود که در هر فضای همگن می توان تصمیمات مشابهی را توسط ساکنین آن مشاهده کرد، این مساله در خصوص انتخاب مکان فراغت نیز می تواند مطرح شود، لذا به نظر می رسد که تنوع فضایی، تنوع رفتاری را در انتخاب الگوی گذران اوقات فراغت افراد، نشان می‌دهد، بنابراین در صورتی که ناهمگنی فضایی در یک شهر، بین مناطق گوناگون آن مشاهده شود، تنوع رفتاری در گرایش به جاذبه‌های گوناگون جهت گذران اوقات فراغت توسط ساکنین آن نیز قابل تصور خواهد بود، بر این اساس در این مطالعه سعی خواهد شد این جنبه از موضوع در شهر مشهد مورد بررسی قرار گیرد، شهر مشهد در حال حاضر با۲/۷ میلیون نفر جمعیت دارای ۱۳ منطقه و ۴۰ ناحیه شهری است، مطالعات انجام شده در این شهر نشان می دهد که تفاوت معناداری از نظر شاخصهای اجتماعی اقتصادی بین مناطق گوناگون شهر قابل مشاهده است، لذا به نظر می رسد الگوی گذران اوقات فراغت ساکنین شهر مشهد در هر منطقه شهری متفاوت با مناطق دیگر است، که توجه به این مساله در اتخاذ برنامه ها و راهبردهای گوناگون متناسب با هر فضا ضروری است، لذا در این خصوص ضرورت عدم اتخاذ رویکردی واحد و یگانه اجتناب ناپذیر است، در حالیکه در شرایط فعلی چنین موضوعی در برنامه های گردشگری و گذران اوقات فراغت در شهر مشهد مشاهده نمی شود، برنامه ها و اقدامات دارای رویکردی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

واحد بوده و تمامی شهر و مناطق آن را در بر می گیرد، لذا موضوع این مطالعه بررسی این سوال است که آیا الگوهای متفاوتی از گذران اوقات فراغت در بین مناطق مشهد قابل مشاهده است و چه ارتباطی بین نوع دسترسی و همچنین شرایط اجتماعی و اقتصادی هر منطقه با الگوی فراغت ساکنین آن وجود دارد؟ و با توجه به این مساله جهت گیری و اقدامات برنامه های گردشگری در شهر مشهد می بایست در بردارنده چه ابعادی باشد؟ براین اساس تحقیق حاضر به دنبال بررسی فرضیه های زیر است:

۱- الگوی گذران اوقات فراغت در بین مناطق شهری مشهد متفاوت است و ۲- بین پایگاه اجتماعی و اقتصادی شهروندان و انتخاب الگوی گذران اوقات فراغت در سطح مناطق شهری ارتباط معناداری وجود دارد،

تعاریف و مفاهیم

فراغت در لغت به معنی آسودگی و آسایش است و معمولا در مقابل اشتغال و درگیری‌های روزمره به کار می رود (محلاتی، ۱۳۸۸: ۹)، درزبان فارسی غالبا به جای کلمه فراغت، لفظ تفریح بکاررفته است که مراد از آن تحصیل فرح وخوشی می باشد(بهنام،۱۳۴۷: ۲۹۲)، اوقات فراغت ترجمه معادل فرانسوی loisir و معادل انگلیسی Leisure است، و شامل مدت زمانی است که انسان کار نمی کند (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۵: ۱۳۳)، فراغت مجموعه اشتغالاتی است که فرد کاملا بارضایت خود یا برای استراحت، یا برای تفریح یا به منظور توسعه یا آموزش غیرانتفاعی یا مشارکت اجتماعی داوطلبانه، بعد از آزادشدن از الزامات شغلی، خانوادگی و اجتماعی به آن می پردازد (سعیدی رضوانی و سینه چی، ۱۳۸۶: ۱)، به عبارتی اوقات فراغت به زمان مازادی از شبانه روز که به کار، خوابیدن و کارهای واجب دیگر اختصاص ندارد، گفته می شود(لطیفی، ۱۳۸۴: ۸)، انجمن بین المللی جامعه شناسی فراغت، اوقات فراغت را اینگونه تعریف می کند:"مجموعه‌ای از اشتغالات فرد که کاملا به رضایت خاطر خود، برای استراحت، تفریح یا به منظور توسعه اطلاعات یا آموزش غیر انتفاعی، مشارکت اجتماعی و داوطلبانه بعد از آزادشدن از الزامات شغلی، خانوادگی و اجتماعی بدان می پردازد"(علوی زاده، ۱۳۸۶: ۶۹)، در مقایسه با گذشته، مقوله اوقات فراغت در شرایط کنونی به عنوان یک نیاز خاص جوامع بشری نمایان‌تر شده است، تا جایی که بعضی تمدن امروز را «تمدن فراغت» نام نهاده اند (فکوهی و انصاری مهابادی، ۱۳۸۲: ۶۲)، اوقات فراغت به عنوان مفهوم جدیدی که محصول جدایی کار از خانه، پیشرفتهای فناورانه و تقسیم کار اجتماعی است، این فرصت را مهیا کرد که انسان هر چند کوتاه از اجبارها و محدودیتهای نظم اجتماعی مدرن رها شود (کیویستو،۱۳۸۰: ۸۰)،

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

بررسی نظریات ارایه شده در خصوص اوقات فراغت بیانگر آن است که مطالعه "استانلی پارکر" معروفترین نظریه در زمینه اوقات فراغت است، پارکر مدعی است نفس ماهیت فراغت، تنها در ارتباط با کار قابل درک است، بدون کار، فراغتی وجود ندارد و فعالیت های فراغتی جامعه صنعتی است که توسعه فعالیت های فراغتی را موجب می شود، طبق نظریه وی، کار را تا آن اندازه می توان به فراغت تبدیل کرد که علاوه بر آنکه ادامه و استمرار کار محسوب شود، بتواند نگرش فرد را نسبت به کار اصلاح کند، اگر نارضایتی در کار احساس شود، فراغت جنبه ترمیمی پیدا می کند (توسلی، ۱۳۸۵: ۱۲۶)،

ماکس کاپلان درکتاب «فراغت در آمریکا» اوقات فراغت را فعالیت فرهنگی می داند که سرشتی از نوع بازی دارد، فراغت باید از دو زاویه مورد بررسی قرار گیرد: فردی و اجتماعی یعنی یک رضایت درونی و دیگری، ارزشی که جامعه بر آن قائل است (اسدی، ۱۳۵۲: ۲۵)،

نومیر از صاحبنظران برجسته اوقات فراغت، عوامل فردی فراغت را شامل سلائق اجتماعی، حالات عاطفی، عادات می داند و معتقد است علایق و تمایلات اولیه انسان غیر از گرسنگی و تشنگی، اشتیاق به یاری دیگران را شامل می شود، نومیر به ارتباط فراغت و فرهنگ اعتقاد دارد و معتقد است که با دگرگونی جامعه و فرهنگ در طول تاریخ فراغت هم دچار تحول شده است، این تغییر از عادات قومی در گذشته به صورت نهاد در سال های اخیر به گونه ای است که امروز فراغت به صورت بخشی از ارزشهای مورد قبول و دارای اهمیت جامعه درآمده است (مومونده‌ی، ۱۳۸۰: ۴۲)،

پیشینه تحقیق

بررسی مطالعات انجام شده بیانگر آن است که موضوع اوقات فراغت، مورد نظر بسیاری از مطالعات بوده است، اما با این حال مطالعه‌ای که در آن به بررسی الگوها و جغرافیای رفتاری اوقات فراغت بپردازد کمتر مورد توجه قرار گرفته است، لذا این مطالعه از این منظر می تواند گامی جدید در این حوزه باشد، با توجه به این نکته برخی از مطالعات انجام شده حوزه اوقات فراغت به شرح زیر می باشند:

زهرا احمدی(۱۳۸۶) در پژوهش خود با عنوان« مطالعه تطبیقی نیازهای فرهنگی برای گذران اوقات فراغت در شهر اصفهان»به دنبال شناخت نیازهای فرهنگی و شناخت الگوی فراغتی مناطق رهنان و خانه اصفهان بوده و به همین منظور عواملی که برانتخاب الگوی گذران اوقات فراغت و متغیرهای وابسته دیگر همچون رضایت از اوقات فراغت و آزادی درانتخاب الگو را مورد ارزیابی قرار داده است،

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

قنبریان و دیگران(۱۳۹۰) در مطالعه خود با عنوان «بررسی انتخاب مکان گذران اوقات فراغت سالمندان با تاکید برعوامل فردی مناطق ۳ و ۵ اصفهان» به دنبال کسب شناخت و آگاهی از خصوصیات و ویژگیهای جامعه سالمندان و بررسی تاثیر خصوصیات فردی و اقتصادی جامعه مورد نظر در انتخاب نوع مکان جهت گذران اوقات فراغت سالمندان می باشند،

پورمحمدی و سبحانی(۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «اوقات فراغت و فضاهای شهری تهران» به بررسی رابطه استفاده از فضای فراغتی و اعتلای فرهنگ شهری و سنجش تناسب میان«وسعت فضای فرهنگی موجود» با «میزان مشارکت مردم» در امور فرهنگی می پردازند،

لیاقتی و دیگران(۱۳۸۹) درمقاله ای با عنوان «واکاوی ویژگی‌ها و الگوهای فراغت درگردشگری شهری» با بررسی تعداد بالایی از گردشگران، به تعیین ویژگی‌های آنها و همچنین الگوی فراغت آنها پرداخته تا مبنای مناسبی را برای تصمیم گیری و برنامه ریزی گردشگری شهری فراهم آورد،

ابراهیمی و دیگران(۱۳۹۰) درمطالعه‌ای با عنوان «اوقات فراغت و عوامل اجتماعی موثر بر آن در افراد ۴ تا ۱۵ساله شهرستان جویبار»، بیان می دارد که فعالیتهای فراغتی«بودن در کنار خانواده» از مهمترین الگوهای فراغت جامعه مورد نظر هستند،

الهام پور و پاک سرشت(۱۳۹۰) الگوی گذران اوقات فراغت دانشجویان شهید چمران را مورد بررسی قرار داده اند، در این مطالعه شناسایی الگوی گذران اوقات فراغت دانشجویان و نحوه گذران این اوقات با توجه به عواملی همچون جنسیت، وضعیت اجتماعی-اقتصادی، گروه آموزشی، عملکرد تحصیلی، سکونت در خوابگاه، و محل تولد مورد بررسی قرار گرفته است،

ربانی و شیری(۱۳۸۸)، درتحقیقی با عنوان «اوقات فراغت و هویت اجتماعی:بررسی جامعه شناختی الگوهای گذران اوقات فراغت جوانان در تهران» به بررسی نقش تعیین‌کننده «طبقه اجتماعی» و «ترکیب همزمان جنسیت» با طبقه اجتماعی در خصوص تمایز و تفاوت الگوهای گذران اوقات فراغت می پردازند،

تیپا(۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان «بررسی پایگاه اجتماعی- اقتصادی وچگونگی گذران اوقات فراغت در بین دانشجویان جوان(۲۹-۱۸سال)»، مشخص کرد که بین پایگاه اجتماعی-اقتصادی و انواع فراغت با توجه به سطح معناداری رابطه وجوددارد،

مطالعه دیگری که توسط وگنر(۲۰۰۸) انجام شد، نشان دهنده آن است که متغیرهای جمعیتی و پایگاه اجتماعی نقش مهمی در اوقات فراغت افراد دارد،

با نگاهی گذرا به مطالعات انجام شده در حوزه اوقات فراغت مشاهده می شود که در این مطالعات به نوعی موضوع اوقات فراغت مورد توجه بوده است، که جامعه هدف آن به تناسب

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

شامل بخشی از جامعه نظیر سالمندان یا بخشی از یک شهر یا منطقه می باشد، با اینحال وجه تمایز این مطالعه با مطالعات انجام شده جامعیت و جنبه مقایسه ای بودن آن است، به عبارتی در این مطالعه مجموع ساکنین شهر مشهد مورد نظر است و همچنین مقایسه الگوها و شناسایی تفاوتهای موجود در زمینه گذران اوقات فراغت در بین مناطق شهر مشهد به تصویر کشیده می شود،

روش تحقیق

با توجه به هدف و فرضیات تحقیق، در این مطالعه از روش توصیفی- تحلیلی استفاده شده است، که در آن از طریق پیمایش و بهره‌گیری از روشهای کیفی و کمی اقدام به جمع‌آوری اسناد و اطلاعات لازم از موضوع تحقیق گردید، اطلاعات لازم در خصوص گرایش گذران اوقات فراغت مناطق با مراجعه به پایگاه اطلاعات اجتماعی شهر مشهد که در سال ۱۳۹۰ تهیه شده است، مشخص گردید، نتایج به دست آمده از این پایگاه به تفکیک مناطق سیزده گانه مشهد در قالب پایگاه اطلاعات مکانی در نرم افزار ARC GIS وارد و نقشه‌های مربوطه ترسیم گردید، در ادامه با بهره‌گیری از روشهای موجود در آمار استنباطی نظیر تحلیل واریانس، آزمون استاندارسازی داده‌ها و ضریب همبستگی اقدام به بررسی و آزمون فرضیات گردید، با استفاده از تحلیل واریانس سطح معناداری تفاوت بین مناطق شهری مشهد در خصوص الگوی اوقات فراغت تعیین شد، در ادامه الگوی گذران فراغت هر منطقه با استفاده از آزمون استاندارسازی داده‌ها، و نمایش نتایج بر روی نمودار پراکنش معین گردید، در پایان الگوی گذران فراغت هر منطقه در ارتباط با عامل فاصله و شاخصهای اجتماعی (سطح تحصیلات عالیه و سابقه سکونت در شهر مشهد) و اقتصادی (درآمد و تعداد افراد تحت تکفل) مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفت و نتایج مورد نظر بدست آمد،

منطقه مورد مطالعه

مشهد دومین شهر و بزرگترین کلانشهر مذهبی کشور در سال ۱۳۹۰ با ۲۷۷۷۳۱۶ نفر جمعیت (مرکزآمارایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰) به دلیل موقعیت ممتاز مذهبی- گردشگری (وجود مرقد مطهر حضرت رضا علیه السلام و اقلیم و طبیعت زیبا و میراث تاریخی گرانبها)سالانه پذیرای حدود ۸،۱۹ میلیون نفر مسافر و زائر می باشد (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۸)، در سال ۲۰۳ هجری قمری امام رضا علیه السلام در طوس به شهادت رسیدند و درهارونیه بخاک سپرده شدند، از این تاریخ، این مکان، محل زیارتگاه شیعیان گردید

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

و بنام مشهدالرضا موسوم شد (طرح جامع شهر مشهد، ۱۳۴۶: ۱۰)، در زمان صفویه مشهد واقعا رونق گرفت و بصورت دومین زیارتگاه با اهمیت شیعیان جهان و مهمترین زیارتگاه شیعیان ایران درآمد (رهنـما، ۱۳۷۶: ۱۴۸)، از این زمان به بعد جمعیت مشهد روبه فزونی نهاد تا اینکه در دهه۴۰ با اجرای اصلاحات ارضی، تزریق درآمد نفت و،، منجر به ایجاد زمینه اشتغال و هجوم مهاجران روستایی به این شهر گردید، مشکلات ناشی از رشد جمعیت، باعث شد که تهیه طرح جامع شهر برای یک دوره ۲۵ ساله در این دهه انجام شود، پس از وقوع انقلاب اسلامی و به دنبال آن وقوع کودتای مارکسیستی در افغانستان ۲۹۶۵۰۰ نفر از مهاجران افغانی در مشهد سکنی گزیدند، همچنین در نتیجه وقوع جنگ تحمیلی عده‌ای از مهاجرین جنگ زده وارد مشهد شدند، عوامل فوق به همراه مهاجرتهای روستا شهری دست به دست هم داد و باعث رشد سریع جمعیت شهر در این دوره گردید، در همین دوره وسعت شهر از ۳۳ کیلومتر مربع به حدود ۲۲۰ کیلومتر مربع افزایش یافت، رشد سریع جمعیت با مشکلات مسکن و کمبود زیرساختها، ضرورت تهیه طرح تفصیلی شهر مشهد در قالب طرح جامع در سال ۱۳۶۵ را برای یک دوره ۲۵ ساله از سال ۱۳۷۰ تا سال ۱۳۹۵ مطرح کرد (رهنما، ۱۳۷۵: ۲۹۳)، در طرح جامع فعلی شهر مشهد که در سال ۱۳۷۲ به تصویب شورای عالی شهرسازی ومعماری رسیده است پیش بینی شده که وسعت شهر تا سال ۱۳۹۵ به حدود ۲۴۵ کیلومتر مربع وجمعیت آن به ۵،۴۰۰،۰۰۰ نفر برسد (غمامی، ۱۳۷۲: ۷۱)،

همانطور که عنوان شد شهر مشهد در حال حاضر شامل ۱۳ منطقه و ۴۰ ناحیه می شود، از جمله ویژگیهای مناطق شهر مشهد ناهمگنی آنها از نظر ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی است، مطالعات انجام شده نشان می دهد که تفاوت معناداری بین شاخصهای اقتصادی و اجتماعی در سطح مناطق شهر مشهد وجود دارد، بخشهای شرقی شهر جزء مناطق محروم و کم توسعه یافته و بخشهای مرکزی و غربی شهر وضعیت بهتری را در این خصوص نشان می دهند(شاهنوشی،۱۳۸۵:۵۶۶)

بحث و نتایج

معرفی جاذبه‌های گذران اوقات فراغت پیرامون شهر مشهد

در یک دسته بندی کلی جاذبه‌های پیرامون شهر مشهد را به دو دسته جاذبه‌های طبیعی و جاذبه‌های مذهبی می توان تقسیم کرد، البته لازم به ذکر است برخی از این جاذبه‌ها عملکردی چندگانه دارند که با توجه به جنبه غالب جاذبه‌های طبیعی و مذهبی در این دو طبقه قرار گرفته اند،

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

الف)جاذبه‌های طبیعی: جاذبه‌های طبیعی پیرامون شهر مشهد شامل دو مسیر عمده با محوریت چهار جاذبه اصلی است، این مسیرها و جاذبه‌های اصلی آن شامل موارد زیر می باشد،

۱-مسیر غرب به سمت ییلاقات طرقبه و شاندیز: این مسیر از جمله مهمترین مسیرهای تفرجگاهی پیرامون شهر مشهد به شمار می رود که طی سالیان اخیر توسعه چشمگیری یافته است، طرقبه و شاندیز در حال حاضر دو نقطه شهری در غرب و جنوب غرب مشهد به شمار می آیند که به دلیل استقرار در میان ارتفاعات رشته کوه بینالود دارای مناظر طبیعی زیبا و دل انگیزی می‌باشد، شاندیز در ۳۸ کیلومتری غرب و طرقبه در ۱۵ کیلومتری جنوب غربی مشهد قرار دارد(بختیاری،۱۳۸۱:۶)،

۲-مسیر شمالی به سمت سد کارده و کلات نادری: از جمله زیباترین مسیرهای تفرجگاهی پیرامون شهر مشهد به شمار می‌آید، سد کارده در ۲۰ کیلومتری مشهد بر روی رودخانه‌ای به نام کارده واقع شده است، کلات نادری نیز در امتداد مسیر قبلی و در فاصله ۱۷۰ کیلومتری شهر مشهد قرار دارد، استقرار این دو محدوده در ارتفاعات هزار مسجد همراه با چشمه‌ها ومناظر بدیع و بکر طبیعی از آن به عنوان یکی از مسیرهای ییلاقی شهر مشهد تبدیل ساخته است(منبع قبلی:۲۳)،

ب) جاذبه‌های مذهبی: جاذبه‌های مذهبی پیرامون شهر مشهد نیز شامل چهار مسیر عمده با محوریت شش جاذبه مهم می باشد، که به شرح زیر هستند:

۱- مسیر جنوب شرقی به سمت جاذبه‌های مذهبی همچون خواجه مراد، بهشت رضا و خواجه اباصلت: خواجه مراد و خواجه اباصلت دو تن از بزرگان و مشاهیر تشیع به شمار می آیند که مزار آنها در این دو مکان است، بهشت رضا نیز مزار شهدا و برخی از علما و بزرگان شهر مشهد و همچنین آرامگاه عمومی شهر مشهد است

۲-مسیر شمال به سمت مقبره خواجه ربیع: خواجه ربیع یکی از زهاد زمان خود و عباد معروف بوده است که مقبره وی در این مکان واقع شده است، همچنین امتداد این مسیر، امکان دسترسی به جاذبه‌های طبیعی سد کارده و کلات نادری را امکان پذیر می سازد،

۳-مسیر شرقی به سمت میامی: میامی روستایی در ۴۰ کیلومتری شرق شهر مشهد و آرامگاه یکی از نوادگان حضرت امام سجاد علیه السلام است، که پس از واقعه کربلا و قیام علیه حکومت وقت به شهادت رسیده و در این مکان دفن می شود، این مکان هم اکنون زیارتگاه بخش زیادی از زائرین شهر مشهد و شهرهای اطراف و حتی از خارج از ایران نیز می باشد،

۴- مسیر غربی به سمت زیارتگاه امام زادگان یاسر و ناصر: در ۱۰ کیلومتری غرب شهر مشهد به طرف شهر طرقبه آستان مقدسه امام زادگان سید یاسر(ع) و سید ناصر(ع) است که از

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

فرزندان حضرت امام موسی کاظم (علیه السلام) می باشند، آرامگاه این دو امامزاده سالانه پذیرای زئران بسیاری است، نقشه ۱ موقعیت جاذبه‌های طبیعی و مذهبی پیرامون شهر مشهد را نشان می‌دهد،

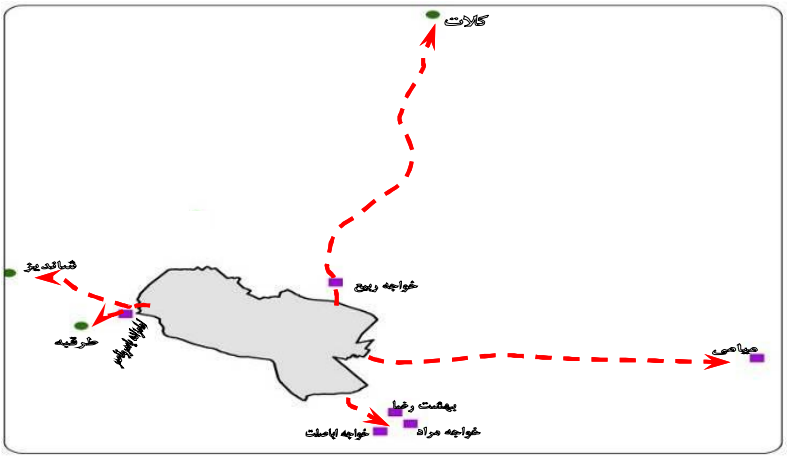

شکل (۱) موقعیت جاذبه‌های گذران اوقات فراغت پیرامون شهر مشهد(منبع: یافته های تحقیق،۱۳۹۱)

بررسی گرایش ساکنین شهر مشهد به جاذبه‌های پیرامونی

نسبت سفر به جاذبه‌های پیرامونی شهر به جمعیت، جهت گذران اوقات فراغت به تفکیک نوع جاذبه در نقشه‌های زیر مشخص شده است، همانطور که مشاهده می شود گرایشهای متفاوتی به جاذبه‌های پیرامونی جهت گذران اوقات فراغت توسط ساکنین وجود دارد،

به منظور تحلیل تفاوتهای موجود بین مناطق در خصوص گرایش به جاذبه‌های پیرامون شهر مشهد جهت گذران اوقات فراغت، از تحلیل واریانس استفاده شده است، نتایج تفصیلی به دست آمده از این آزمون بیانگر آن است که گرایشهای متفاوتی به هر یک از جاذبه‌های مورد بررسی در سطح مناطق شهر مشهد قابل مشاهده است، به عبارتی تفاوت معناداری بین مناطق شهر مشهد جهت استفاده از انواع جاذبه‌ها وجود دارد، گرایش به هر یک از جاذبه‌ها در برخی از مناطق در مقایسه با مناطق دیگر آنقدر زیاد است که می توان عنوان کرد هر یک از جاذبه‌های مورد مطالعه، جایگاه متفاوتی را از نظر بازدید شهروندان هر منطقه دارا می باشد، لذا در بین مناطق شهر مشهد گرایشهای متفاوتی به انواع جاذبه‌ها قابل مشاهده است، و مراجعه به انواع جاذبه‌ها در شهر مشهد از الگوی واحدی تبعیت نمی کند، نتیجه این بررسی در جدول ۱ آمده است،

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

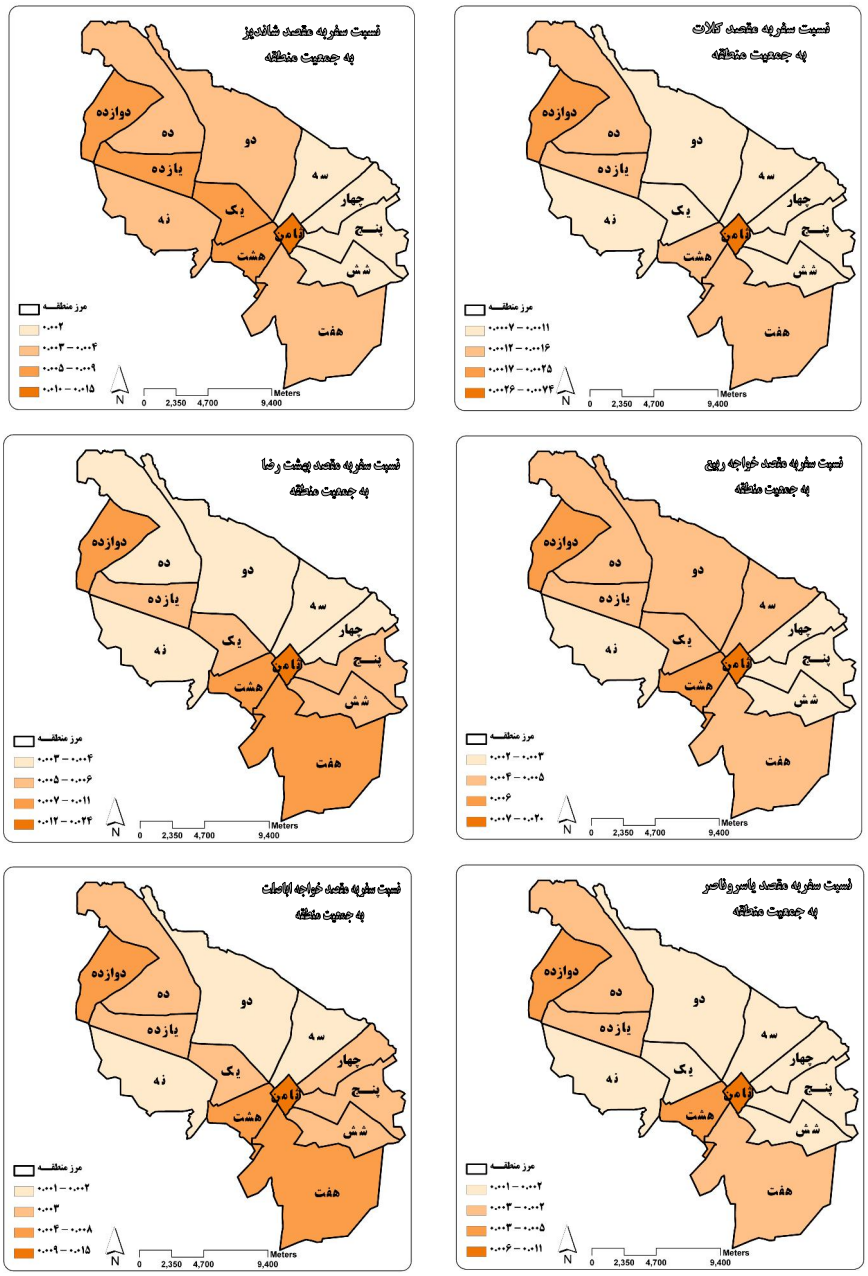

شکل(۲) میزان گرایش و بازدید شهروندان شهر مشهد از جاذبه‌های طبیعی و مذهبی پیرامون شهر به تفکیک منطقه (منبع:نتایج اولیه به دست آمده از پایگاه اطلاعات اجتماعی شهر مشهد به تفکیک مناطق،۱۳۹۰)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

ادامه شکل (۲)

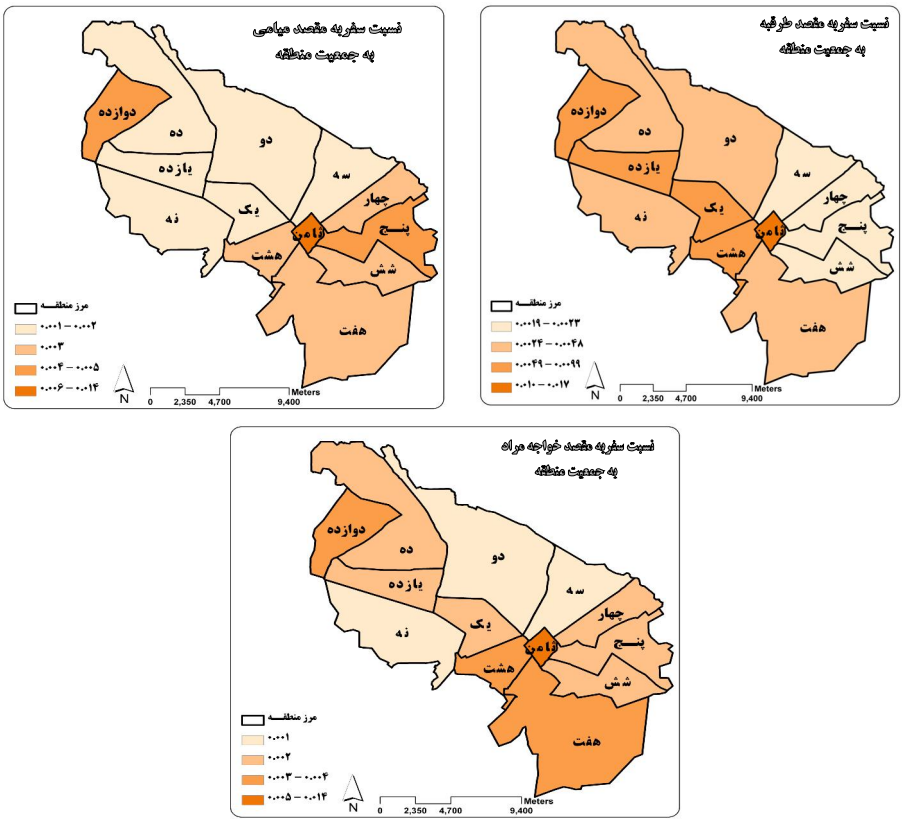

جدول(۱) تحلیل واریانس وسطح معناداری گرایش هر منطقه به انواع جاذبه‌های پیرامون شهر مشهد جهت گذران اوقات فراغت

جاذبه‌ها	جمع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربع	آزمون F	سطح معناداری،
میامی	۲۸۶ ،۱۵۷۸۶۸۰۷	۱۲	۲۷۴ ،۱۳۱۵۵۶۷	۹۳۱ ،۹۰۹	۰۰۰ ،
بهشت رضا	۷۴۱ ،۵۶۸۰۸۱۴	۱۲	۲۲۸ ،۴۷۳۴۰۱	۷۴۳ ،۱۹۹	۰۰۰ ،
خواجه اباصلت	۶۰۳ ،۱۴۵۴۹۰۸۴	۱۲	۷۱۷ ،۱۲۱۲۴۲۳	۳۷۶ ،۷۴۴	۰۰۰ ،
خواجه مراد	۸۱۴ ،۱۱۵۹۵۰۲۲	۱۲	۹۰۱ ،۹۶۶۲۵۱	۰۷۱ ،۵۷۱	۰۰۰ ،
خواجه ربیع	۶۰۰ ،۳۳۹۷۰۴۰۰	۱۲	۷۱۷ ،۲۸۳۰۸۶۶	۴۸۰ ،۲۰۳۹	۰۰۰ ،
یاسر و ناصر	۷۲۱ ،۷۵۷۹۲۲۶	۱۲	۲۲۷ ،۶۳۱۶۰۲	۷۸۲ ،۱۰۳۲	۰۰۰ ،
سدکارده وکلات	۳۰۶ ،۴۵۷۲۳۰۱	۱۲	۱۰۹ ،۳۸۱۰۲۵	۷۶۷ ،۵۸۶	۰۰۰ ،
شاندیز	۶۱۲ ،۲۵۶۱۹۹۲۱	۱۲	۴۶۸ ،۲۱۳۴۹۹۳	۹۰۰ ،۱۳۰۵	۰۰۰ ،
طرقبه	۷۴۳ ،۳۳۲۵۶۸۴۸	۱۲	۰۶۲ ،۲۷۷۱۴۰۴	۷۰۰ ،۱۴۴۹	۰۰۰ ،

منبع: یافته های تحقیق،۱۳۹۱

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

بررسی الگوی گذران اوقات فراغت در مناطق شهری مشهد

الف)گرایشهای کلی ساکنین در خصوص گذران اوقات فراغت به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی: همانطور که مشخص شد گرایش ساکنین هر یک از مناطق شهر مشهد به هر یک از جاذبه‌های مورد بررسی با یکدیگر متفاوت است، به منظور ارائه تصویر کاملتری از گرایشهای ساکنین مناطق شهر مشهد به انواع جاذبه‌های گذران اوقات فراغت، اقدام به تحلیل این گرایشها در دو طبقه گرایش به جاذبه‌های طبیعی و گرایش به جاذبه‌های مذهبی شد، برای این منظور میانگین ارزشهای به دست آمده از گرایش شهروندان به جاذبه‌هایی نظیر میامی، بهشت رضا، خواجه اباصلت، خواجه مراد، خواجه ربیع، و امام زادگان یاسر و ناصر به عنوان گرایش کلی به جاذبه‌های مذهبی و میانگین گرایش به جاذبه‌های طرقبه، شاندیز، کلات و سد کارده به عنوان گرایش کلی به جاذبه‌های طبیعی در نظرگرفته شد، نتیجه این بررسی نیز با استفاده از تحلیل واریانس، وجود تفاوتهای معنادار بین گرایش‌های ساکنین شهر مشهد به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی را تایید کرد، به عبارتی در بین مناطق شهر مشهد گرایشهای متفاوت و معناداری به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی جهت گذران اوقات فراغت مشاهده می شود، نتیجه این بررسی در جدول زیر مشخص است،

جدول(۲)تحلیل واریانس وسطح معناداری گرایش هر یک از مناطق به جاذبه‌های مذهبی وطبیعی پیرامون شهر مشهد جهت گذران اوقات فراغت

نوع جاذبه	میانگین مربع	آزمون F	سطح معنا داری،
گرایش به جاذبه‌های مذهبی	۳۱۷ ،۲۲۲۵۴۳۵۴	۹۱۶ ،۵۷۷	۰۰۰ ،
گرایش به جاذبه‌های طبیعی	۱۰۷ ،۱۶۷۷۴۰۰۵	۰۹۷ ،۱۴۵۰	۰۰۰ ،

منبع: یافته های تحقیق،۱۳۹۱

شکل ۳ گرایشهای کلی ساکنین را به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی جهت گذران اوقات فراغت به تفکیک نواحی در شهر مشهد نشان می دهد،

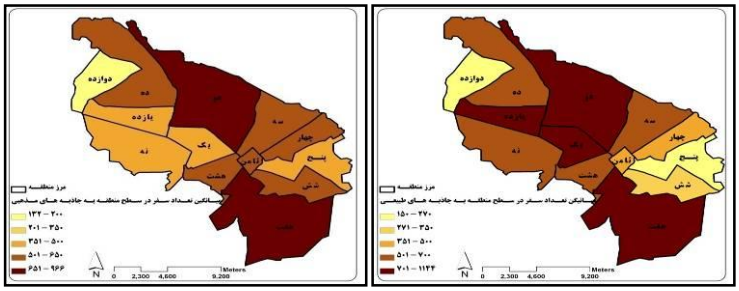

شکل(۳) گرایشهای کلی ساکنین مناطق به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی جهت گذران اوقات فراغت در شهر مشهد(منبع: یافته های تحقیق،۱۳۹۱)

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

ب) تعیین الگوی گذران اوقات فراغت مناطق:

به منظور تعیین الگوی گذران اوقات فراغت ساکنین و مقایسه آنها با یکدیگر، با توجه به گرایشهای متفاوت و گوناگون ساکنین مناطق شهری در خصوص گذران اوقات فراغت، با استفاده از آزمون استاندارسازی داده‌ها در هر منطقه و ترسیم نتایج بدست آمده در نمودار پراکنش، جایگاه کلی هر منطقه در خصوص الگوی گذران اوقات فراغت بدست آمد، که در آن مقادیر استاندارد شدهٔ گرایش به جاذبه‌های طبیعی در محور X و مقادیر استاندارد شدهٔ گرایش به جاذبه‌های مذهبی در محور Y مشخص شد، در نتیجه، کل فضای مورد مطالعه به چهار ناحیه مجزا طبقه‌بندی شد، ملاک طبقه بندی این نواحی، میانگینهای به دست آمده از مقادیر استانداردشده جاذبه‌های طبیعی و مذهبی است، که این مقدار برای جاذبه‌های طبیعی(۲۲۴،۰) و برای جاذبه‌های مذهبی (۱۳۰،۰-) است، نتیجه این موضوع در شکل ۴ مشخص شده است،

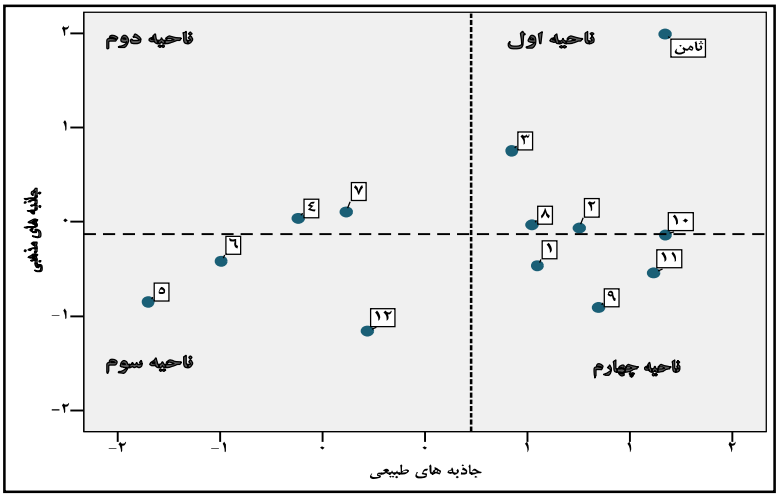

شکل(۴) وضعیت گرایش به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی جهت گذران اوقات فراغت در بین مناطق شهری مشهد(منبع: یافته های تحقیق،۱۳۹۱)

ویژگیهای نواحی چهارگانه نمودار فوق به شرح زیر می باشد:

ناحیه اول: این ناحیه مبین گرایشهای بیش از میانگین شهروندان به جاذبه‌های مذهبی و طبیعی در سطح مناطق شهر مشهد است، مناطق ثامن، سه، هشت و دو در این ناحیه قرار دارند، به عبارتی ساکنین این مناطق گرایش به هر دو دسته جاذبه های طبیعی و مذهبی را جهت گذران اوقات فراغت نشان می دهند، البته تفاوتهایی نیز در بین این مناطق وجود دارد، همانطور که مشاهده می شود در منطقه ثامن گرایش بالایی به هر دو دسته جاذبه های طبیعی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

و مذهبی در مقایسه با سایر مناطق قابل تشخیص است، منطقه۲ و۸ تقریبا وضعیت مشابهی را با هم نشان می‌دهند، در این دو منطقه گرایش به جاذبه‌های طبیعی بیشتر از جاذبه‌های مذهبی است، در حالیکه در منطقه۳ گرایش بیشتر به سمت جاذبه‌های مذهبی است، در مجموع جمعیت ساکن در این چهار منطقه شامل ۹۰۶۹۹۵ نفر است که ۲،۳۵٪ از جمعیت شهر مشهد را شامل می شود، بررسی ویژگیهای اجتماعی نظیر سابقه سکونت و تحصیلات عالیه در این مناطق نشان می دهد که میانگین سکونت برابر ۴۱،۲۴ سال و نسبت تحصیلات عالیه به جمعیت معادل ۰۰۴۲،۰ است به عبارتی در مقابل هر ۲۳۸ نفر یک نفر با تحصیلات عالیه وجود دارد، همچنین میانگین درآمد ماهانه در این مناطق ۳۶۷۰هزار ریال و افراد تحت تکفل نیز ۱۶،۳ نفر است، در بین مناطق شهر مشهد شاخص میانگین سکونت این مناطق بهترین وضعیت را نشان می دهد،

ناحیه دوم: ویژگی این ناحیه گرایش غالب ساکنین به جاذبه‌های مذهبی جهت گذران اوقات فراغت و گرایش کمتر آنها به جاذبه‌های طبیعی است، مناطق ۴ و ۷شهر مشهد در این ناحیه واقعند، همانطور که مشاهده می شود گرایش به جاذبه‌های مذهبی در این دو منطقه اندکی از میانگین شهر مشهد بالاتر است، و لذا در سطح بالایی نمی باشد، ۴۹۲۹۹۴ نفر از جمعیت شهر مشهد (۱،۱۹٪جمعیت) در این مناطق ساکن می‌باشند، در این دو منطقه، بررسی ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی مورد بررسی بیانگر آن است که سابقه سکونت در آن ۳،۲۵ سال و نسبت تحصیلات عالیه به جمعیت نیز معادل ۰۰۱۸،۰ (۵۴۹نفر در مقابل یک نفر با تحصیلات عالیه) است، از نظر میانگین درآمد ماهیانه معادل ۲۸۲۰هزار ریال و افراد تحت تکفل نیز ۲۷،۳ نفر است،

ناحیه سوم: این ناحیه نقطه مقابل ناحیه اول است، به عبارتی در این ناحیه گرایش به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی پائینتر از میانگین است، بنابراین می توان گفت ساکنین واقع در این ناحیه گرایش کمتری به انواع جاذبه‌های طبیعی و مذهبی در شهر مشهد دارند، این نواحی شامل مناطق۶، ۵ و ۱۲ شهر مشهد است، که در این بین مناطق ۵ و۶ گرایش بیشتر به جاذبه‌های مذهبی و منطقه۱۲ گرایش بیشتر به جاذبه‌های طبیعی دارد، جمعیت این مناطق بالغ بر ۳۶۸۷۹۷ است که ۳،۱۴٪ از جمعیت شهر مشهد را شامل می شود، بررسی ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی در این مناطق بیانگر آن است که سابقه سکونت در این مناطق معادل ۶۶،۲۴سال، نسبت تحصیلات عالیه ۰۰۱۱،۰ (۹۱۵ نفر در مقابل یک نفر با تحصیلات عالیه)، میانگین درآمد ۳۱۹۰هزار ریال و افراد تحت تکفل نیز ۶۳،۳ نفر می باشد، در این مناطق

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

نسبت تحصیلات عالیه به کل جمعیت و افراد تحت تکفل در مقایسه با سایر مناطق بدترین وضعیت را داراست

ناحیه چهارم: در این ناحیه گرایش غالب به سمت جاذبه‌های طبیعی جهت گذران اوقات فراغت است، مناطق۱، ۹، ۱۰ و ۱۱ دارای چنین وضعیتی هستند، در این ناحیه، منطقه ۱۰ گرایش بیشتر به جاذبه‌های طبیعی و همچنین مذهبی را نشان می دهد، همچنین منطقه۱ کمترین گرایش را به جاذبه‌های طبیعی داراست، ۸۱۰۸۶۶ نفر از جمعیت شهر مشهد (۴،۳۱٪ جمعیت) در این مناطق سکونت دارند، سابقه سکونت در این مناطق ۵۷،۲۴ سال، نسبت تحصیلات عالیه به کل جمعیت ۰۱۵۳،۰ (۶۵ نفر در مقابل یک نفر با تحصیلات عالیه)، میانگین درآمد ۵۰۹۰هزار ریال، و تعداد افراد تحت تکفل ۱،۳ می باشد، در این مناطق شاخص های سطح درآمد، افراد تحت تکفل و نسبت تحصیلات عالیه در مقایسه با سایر مناطق بهترین وضعیت را نشان می دهد، جدول ۳ الگوی هر یک از مناطق شهر مشهد را در خصوص گرایش به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی جهت گذران اوقات فراغت به همراه ویژگیهای کلی اجتماعی، اقتصادی آنها نشان می دهد.

جدول(۳) الگوی گذران اوقات فراغت در بین ساکنین مناطق شهری مشهد

ردیف	گرایش کلی	منطقه شهری	جمعیت	جمعیت(٪)	شاخصهای اجتماعی		شاخصهای اقتصادی	
					سابقه سکونت (میانگین سال)	سطح تحصیلات عالیه (نسبت تحصیلات عالیه به جمعیت)	میانگین درآمد (تومان)	افراد تحت تکفل
۱	گرایش بالا به جاذبه‌های مذهبی و طبیعی	ثامن، سه، هشت و دو	۹۰۶۹۹۵	۲،۳۵	۴۱،۲۶	۰۰۴۲،۰	۳۶۷۳۱۸	۱۶،۳
۲	گرایش بالا به جاذبه‌های مذهبی و کم به جاذبه‌های طبیعی	مناطق ۴ و هفت	۴۹۲۹۹۴	۱،۱۹	۳،۲۵	۰۰۱۸،۰	۲۸۲۸۳۰	۲۷،۳
۳	گرایش کم به جاذبه‌های طبیعی و مذهبی	مناطق شش، پنج و دوازده	۳۶۸۷۹۷	۳،۱۴	۶۶،۲۴	۰۰۱۱،۰	۳۱۹۸۴۲	۶۳،۳
۴	گرایش بالا به جاذبه‌های طبیعی و کم به جاذبه‌های مذهبی	مناطق یک، نه، ده و یازده	۸۱۰۸۶۶	۴،۳۱	۵۷،۲۴	۰۱۵۳،۰	۵۰۹۲۹۱	۱،۳

منبع: یافته های تحقیق،۱۳۹۱

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

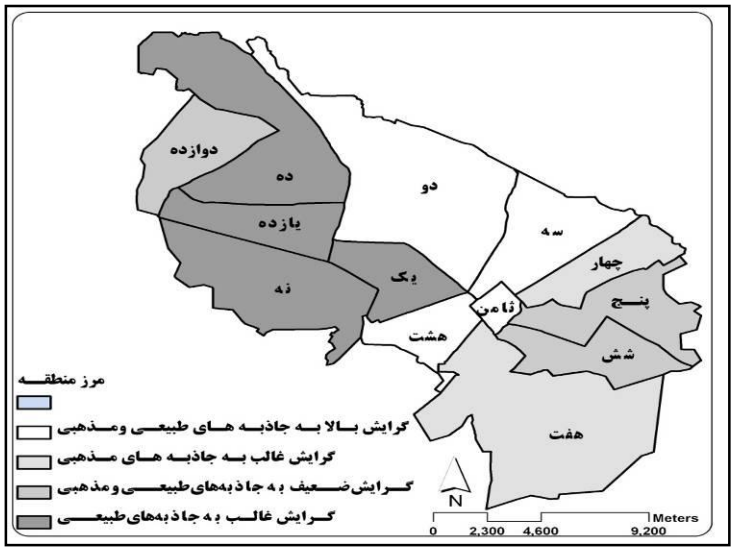

شکل (۵) الگوی گذران اوقات فراغت در شهر مشهد (منبع: یافته های تحقیق،۱۳۹۱)

بررسی ارتباط شاخص دسترسی و ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی ساکنین مناطق و الگوی گذران اوقات فراغت: همانطور که مشخص شد تفاوت معنی‌داری بین مناطق شهر مشهد از نظر گرایش به انواع جاذبه‌های گردشگری جهت گذران اوقات فراغت وجود دارد، این مطالعه مشخص کرد از یک سو بین جمعیت هر منطقه همگنی قابل توجهی جهت گذران اوقات فراغت وجود دارد، اما از سوی دیگر مقایسه الگوی گذران اوقات فراغت در بین مناطق بیانگر ناهمگنی مشخصی در این خصوص است به عبارتی تفاوت معناداری بین مناطق شهر مشهد قابل مشاهده است، به منظور آشکارسازی ارتباط الگوی گذران اوقات فراغت ساکنین هر منطقه با شاخصهایی نظیر دسترسی به جاذبه‌ها و شرایط اجتماعی اقتصادی با استفاده از تحلیل همبستگی اقدام به بررسی این موضوع شده است[۱]،

الف) شاخص دسترسی: بدون شک شاخص دسترسی یکی از عوامل مهم در انتخاب مکان گذران اوقات فراغت از سوی شهروندان می تواند مد نظر قرار گیرد، نتیجه آزمون ضریب همبستگی بین عامل فاصله و گرایش به جاذبه‌های مذهبی و طبیعی نشان داد که عامل فاصله تنها با گرایش به جاذبه‌های طبیعی دارای رابطه مثبت است، به عبارتی با افزایش فاصله از میزان

[۱] . لازم به یادآوری است این بخش به دنبال یافتن علل تاثیرگذار بر رفتار شهروندان نمی باشد. لذا از تحلیلهای علی در این خصوص استفاده نشده است. به طور قطع یافتن علل تاثیرگذار بر رفتار ساکنین نیازمند مطالعات اکتشافی دقیق بوده و از حوصله این مطالعه خارج و خود نیازمند مطالعه جداگانه است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

گرایش به جاذبه های طبیعی کاسته می شود، در مقابل گرایش به جاذبه‌های مذهبی با عامل فاصله از این جاذبه‌ها فاقد رابطه است، جدول زیر بیانگر نتیجه این موضوع است،

جدول(۴) همبستگی الگوی گذران فراغت و عامل فاصله از جاذبه های طبیعی و مذهبی در شهر مشهد

الگوی گذران اوقات فراغت	نوع آزمون وسطح معنا داری	فاصله از جاذبه‌های مذهبی	فاصله از جاذبه‌های طبیعی
گرایش به جاذبه‌های مذهبی	ضریب همبستگی	-،281	-
	معناداری (Sig)	،079	-
گرایش به جاذبه‌های طبیعی	ضریب همبستگی	-	-،612**
	معناداری (Sig)	-	،000

منبع: یافته های تحقیق ** معناداری در سطح ۹۹ درصد

ب) ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی مناطق: با توجه به تعدد شاخصهای اجتماعی و اقتصادی، در این مطالعه شاخصهای سابقه سکونت در مشهد و سطح تحصیلات عالیه به عنوان شاخصهای اجتماعی، و میانگین درآمد و افراد تحت تکفل به عنوان شاخصهای اقتصادی در نظر گرفته شده اند، نتیجه استفاده از آزمون همبستگی به منطور شناخت این ارتباط به شرح جدول زیر است،

جدول(۵) همبستگی الگوی گذران اوقات فراغت و ویژگیهای اجتماعی واقتصادی ساکنین مناطق شهر مشهد

الگوی گذران اوقات فراغت	نوع آزمون وسطح معنا داری	شاخصهای اجتماعی			شاخصهای اقتصادی	
		تحصیلات سرپرست خانوار (کارشناسی ارشد)	تحصیلات سرپرست خانوار (دکترا)	سابقه سکونت در مشهد	میانگین درآمد	افراد تحت تکفل
گرایش به جاذبه‌های مذهبی	ضریب همبستگی	-،101**	-،061**	،271**	-،156**	-،193**
	معناداری (Sig)	،000	،000	،000	،000	،000
گرایش به جاذبه‌های طبیعی	ضریب همبستگی	،500**	،334**	-،138**	،489**	-،493**
	معناداری (Sig)	،000	،000	،000	،000	،000

منبع: یافته های تحقیق ** معناداری در سطح ۹۹ درصد

جدول فوق یکی از ابعاد مهم مکانی-فضایی الگوهای گذران اوقات فراغت در شهر مشهد را روشن می‌سازد، نتیجه این ارتباط نشان می دهد که:

الگوی گذران اوقات فراغت با ویژگیهای اجتماعی و اقتصادی ساکنین مناطق وضعیت کاملا متفاوتی را نشان می‌دهد، به عبارتی گرایش به جاذبه‌های مذهبی در مناطق با درآمد و سطح تحصیلات پایین‌تر و سابقه سکونت بالا در شهر مشهد، عمومیت بیشتری دارد، در طرف مقابل در مناطق با درآمد و سطح تحصیلات بالاتر، وهمچنین سابقه سکونت کمتر در شهر مشهد گرایش به جاذبه‌های طبیعی رواج بیشتری دارد،

بنابراین در یک جمعبندی از تحلیل همبستگی در این بخش می توان گفت گرایش به جاذبه های طبیعی در مناطقی مشاهده می شود که از سویی فاصله نزدیکی به آنها داشته و از سوی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

دیگر سطح درآمد و تحصیلات بالاتری را نیز نشان می دهد، اما در خصوص گرایش به جاذبه های مذهبی این اقبال، صرف نظر از عامل نزدیکی و یا دوری است و عمدتا از سوی مناطق با سطح درآمد و تحصیلات پائین تر است،

نتیجه گیری

فضا و تفاوتهای فضایی در محیط‌های شهری تصویرگر نوع خاصی از رفتار و الگوهای رفتاری است، آنچه که مطالعات جغرافیایی را متمایز از سایر مطالعات می کند توجه به این تفاوتها و رفتارهایی است که در هر فضا رخ می‌دهد، توسعه ارتباطات، افزایش درآمد، تنوع فعالیتها و موضوعاتی از این دست، شهرها را به فضاهایی ناهمگن و غیر یکدست مبدل ساخته است، این مساله بویژه در شهرهای بزرگ که محل تمرکز و انباشت کالا، سرمایه و جمعیت است، نمود بیشتری پیدا می کند، لذا شهرهای بزرگ امروزی در بطن خود فضایی متنوع و متفاوت از یکدیگر را به تصویر می کشند که هر یک مبین الگوهای رفتاری گوناگون است، توجه به تفاوتهای فضایی در شهرها و دخالت این تفاوتها در الگوهای رفتاری شهروندان که در ارتباط متقابل با فضای محل سکونت آنها می باشد، موضوعی است که نباید از نظر مخفی بماند، این مطالعه در واقع تاکیدی بر این مدعا است که به شکل ویژه به بررسی الگوهای گذران اوقات فراغت در شهر مشهد می پردازد، ناهمگنی فضایی در نتیجه سکونت اقشار گوناگون جمعیتی از ویژگیهای بارز این شهر به شمار می آید، وجود چنین تفاوتهایی در سطح مناطق و نواحی شهری الگوهای رفتاری متفاوتی از شهروندان را به منصه ظهور رسانده است، این مطالعه با در نظر گرفتن این تفاوتها، الگوهای رفتاری شهروندان را در خصوص گذران اوقات فراغت و بهره گیری از فضاهای گذران فراغت پیرامون شهر مشهد مورد بررسی قرار داد که نتایج آن بیانگر وجود الگوهای متفاوت گذران اوقات فراغت در شهر مشهد است، این بررسی نشان داد با اینکه در هر منطقه همبستگی ویژه ای بین ساکنین آن در خصوص الگوی گذران اوقات فراغت وجود دارد اما الگوی گذران هر منطقه در مقایسه با مناطق دیگر متفاوت است، لذا نگاهی واحد ویکسان به چنین فضایی به منظور برنامه ریزی وارتقاء سطح کیفی و افزیش مشارکت شهروندان، بدون شک عدم توجه به سلایق و علایق شهروندان و عدم توفیق در اجرای برنامه‌ها و مطالعات است، برای این منظور در برنامه های گردشگری و گذران اوقات فراغت در شهر مشهد، توجه به این تفاوتها ضرورت دارد، در شرایط فعلی در تدوین برنامه های گردشگری و گذران اوقات فراغت کمتر به چنین تفاوتهایی پرداخته می شود و عملا بسیاری از اقدامات و برنامه های تهیه شده، بدون توجه به آن انجام می شود، که چنین رویه ای وابستگی و تعلق

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

خاطر ساکنان به محیط را کاهش داده و عملا نقش آنها را در مشارکت برنامه های گردشگری و گذران اوقات فراغت کمرنگ می کند، لذا ضرورت دارد قبل از تدوین و تهیه برنامه های گردشگری و اوقات فراغت، رفتار شهروندان براساس موقعیت مکانی آنها مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد و این سنجش، زمینه و پایه ای جهت تدوین برنامه ها و اقدامات بعدی در حوزه گردشگری و گذران اوقات فراغت قرار گیرد، طرحها و برنامه های تهیه شده نیز می‌بایست با دیدی باز و منعطف به این موضوع توجه کنند و رویکردهای گوناگونی را بر اساس ویژگیهای رفتاری هر مکان مد نظر قرار دهند،

منابع و ماخذ

۱. آسیایی، رویا (۱۳۸۹) **بررسی موردی گذران اوقات فراغت در مجموعه ائل گؤلی شهر تبریز با تأکید بر پیک نیک شبانه**، پایان نامه کارشناسی انسان شناسی، استاد راهنما: ناصر فکوهی، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی

۲. ابراهیمی، قربانعلی، رزاقی، نادر، مسلمی پطرودی، رقیه (زمستان ۱۳۹۰) **اوقات فراغت و عوامل اجتماعی موثر بر آن در افراد ۴ تا ۱۵ ساله شهرستان جویبار**، جامعه شناسی کاربردی، شماره۴۴، صص۷۱-۹۸

۳. احمدی رنانی، زهرا (۱۳۸۶) **مطالعه تطبیقی نیازهای فرهنگی برای گذران اوقات فراغت درشهر اصفهان (مطالعه موردی: مناطق رهنان و خانه اصفهان)**، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

۴. اذانی، مهری ،احمدزاده، مصطفی (۱۳۹۱) **مکان یابی فضاهای گذران اوقات فراغت یا استفاده از GIS مطالعه موردی: شهر مرودشت**، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا برنامه ریزی منطقه ای، شماره۲

۵. اسدی، علی (۱۳۵۲) **فراغت، تعاریف، دیدگاه ها، سمینار ملی رفاه اجتماع کمیته گذران اوقات فراغت** انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران

۶. الهام پور، حسین، پاک سرشت، محمدجعفر(۱۳۸۲) **بررسی الگوی گذران اوقات فراغت دانشجویان دانشگاه شهید چمران**، مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز شماره۳ و ۴، صص ۳۹-۶۲

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

۷. بختیاری، سیاوش(۱۳۸۱)**اطلس گردشگری و زیارتی مشهد مقدس**، موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، تهران

۸. بهنام، جمشید، راسخ، شاهپور (۱۳۴۷) **مقدمه ای برجامعه شناسی ایران**، تهران: انتشارات خوارزمی

۹. پاپلی یزدی، محمدحسین، سقایی، مهدی (۱۳۸۲) **گردشگری و تبارشناسی**، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره۶۸

۱۰.پاپلی یزدی، محمدحسین، سقایی، مهدی(۱۳۸۵) **گردشگری (ماهیت و مفاهیم)**، تهران: انتشارات سمت

۱۱.پوراسماعیل، احسان (۱۳۸۵) **بهره وری از اوقات فراغت با توجه به نظرات جامعه شناسان و مقایسه آن با آموزه‌های وحیانی**، پژوهش دینی، شماره۱۴، صص۲۰۶-۱۸۴

۱۲.پورمحمدی، محمدرضا، سبحانی، زهرا (۱۳۹۰) **اوقات فراغت و فضاهای شهری تهران**، جغرافیا و برنامه ریزی، شماره۱۶

۱۳.توسلی، غلامعباس (۱۳۸۵) **جامعه شناسی کار و شغل**، تهران: انتشارات سمت

۱۴.تیپا، مجتبی (۱۳۸۸) **بررسی پایگاه اجتماعی اقتصادی و چگونگی گذران اوقات فراغت در بین دانشجویان ۱۸-۲۹ سال دانشکده علوم اجتماعی علامه طباطبایی** - پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی علامه طباطبایی

۱۵.خادم الحسینی، احمد، شمس، مجید،میرعنایت، ناهیدالسادات (۱۳۹۰) **بررسی عوامل بازدارنده بانوان در استفاده از فضاهای شهری برای گذران اوقات فراغت**، مطالعه موردی: منطقه ۳ شهر اصفهان، فصلنامه فضای گردشگری، سال اول، شماره۲، صص۲۶-۱۴

۱۶.ربانی، رسول، شیری، حامد (۱۳۸۸) **اوقات فراغت و هویت اجتماعی**، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره دوم شماره۸، صص ۲۰۹-۲۴۹

۱۷.رفیع پور، فرامرز، (۱۳۶۴) **جامعه شناسی روستایی و نیازهای آن**، تهران، انتشارات تهران

۱۸.رهنما، محمدرحیم (۱۳۷۵) **بافت قدیم و توسعه شهری، نمونه بافتهای مسکونی مرکز شهر مشهد**، تهران: دانشگاه تربیت مدرس رساله دکتری

۱۹.رهنـما، محمدرحیم (۱۳۷۶) **حسینیه‌ها در بافت تاریخی مشهد**، مجله مشکات، شماره ۵۶ و۵۷

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

۲۰.رهنمایی، محمدتقی(۱۳۶۹)**جغرافیای اوقات فراغت وجهانگردی**، تهران:گروه جغرافیای دانشگاه تهران،

۲۱.زیاری، کرامت الله، مهد نژاد، حافظ، پرهیز، فریاد (۱۳۸۸) **مبانی و تکنیک های برنامه ریزی شهری، چابهار**، دانشگاه بین المللی چابهار

۲۲.سایت سازمان‌میراث‌فرهنگی، (۱۳۸۸)

۲۳.سعیدی رضوانی، نوید، و سینی چی، پیروز (۱۳۸۶) **مشهد و اوقات فراغت**، فصلنامه جستارهای شهرسازی، شماره۲۲، صص۶-۱

۲۴.شاهنوشی، ناصر(۱۳۸۵) **تعیین سطح توسعه یافتگی نواحی شهر مشهد مقدس**، کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، مشهد، شهرداری مشهد

۲۵.شاهنوشی، ناصر(۱۳۸۵) **تعیین سطح توسعه یافتگی نواحی شهر مشهد**، اولین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، مشهد، شهرداری مشهد

۲۶.عظیمی هاشمی، مژگان (۱۳۷۹) **بررسی اوقات فراغت شهروندان شهر مشهد و راههای غنی سازی آن**، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خراسان رضوی

۲۷.علوی‌زاده، امیر (۱۳۸۶) **بررسی چگونگی و نحوه گذران اوقات فراغت بانوان شهر کاشمر**، فصلنامه جمعیت، شماره ۶۳-۶۴، صص۸۳-۶۱

۲۸.غمامی، مجید (۱۳۷۲) **طرح جامع مشهد**، فصلنامه آبادی، سال سوم، شماره ۹

۲۹.فکوهی، ناصر، انصاری مهابادی، فرشته (۱۳۸۲) **اوقات فراغت وشکل گیری شخصیت فرهنگی نمونه موردی دو دبیرستان دخترانه شهر تهران**، نامه انسان شناسی، شماره۴، صص۶۱-۸۹

۳۰.فیضی، ایرج (۱۳۸۶) **اوقات فراغت و سبک‌های فراغتی**، نشریه پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، صص ۲۴-۱۸

۳۱.قنبریان، شیوا، بیک محمدی، حسن، وارثی، مجیدرضا (۱۳۹۰) **بررسی انتخاب مکان گذران اوقات فراغت سالمندان با تأکید بر عوامل فردی (مطالعه موردی مناطق ۳ و ۵ اصفهان)** ، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی محیطی (دانشگاه اصفهان)، شماره ۲۲

۳۲.کیویستو، پیتر (۱۳۸۰) **اندیشه‌های بنیادی در جامعه شناسی**، ترجمه: منوچهرصبوری، تهران، نشرنی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

۳۳.لطیفی، غلامرضا (۱۳۸۴) **سیمای جهانی گذران اوقات فراغت جوانان**، تهران، سازمان ملی جوانان

۳۴.لیاقتی،هومن، خوشبخت، کورس، محمودی، حسین، کوچکزاده، محسن، امیدوار،پگاه، (۱۳۸۹) **واکاوی ویژگی ها و الگوی فراغت در گردشگری شهری**، فصلنامه محیط شناسی، شماره۵۵، صص۲۵-۳۶

۳۵.محلاتی، صلاح الدین (۱۳۸۰) **درآمدی بر جهانگردی**، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

۳۶.محلاتی، صلاح الدین (۱۳۸۸) **جستاری درهنگام فراغت جلد۱:سفر وجهانگردی**، تهران، دانشگاه شهیدبهشتی،

۳۷.مرکزآمارایران (۱۳۹۰)، **سرشماری عمومی نفوس و مسکن**،

۳۸.موحد، علی (۱۳۸۱) **بررسی وتحلیل فضایی توریسم شهری مورد مطالعه شهر اصفهان**، رساله دکتری جغرافیا وبرنامه ریزی شهری دانشگاه اصفهان ،

۳۹.مومونده‌ی، افسر(۱۳۸۰) **بررسی گذران اوقات فراغت نوجوانان و جوانان شهر ورامین**، تهران، طرح پژوهشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

۴۰.مهندسین مشاور خازنی (۱۳۴۶) **طرح جامع شهر مشهد**، وزارت مسکن و شهرسازی،

۴۱.نوروزی، فیض الله، گلپور، مونا (۱۳۹۰) **بررسی میزان احساس برخورداری بانوان از حقوق شهروندی وعوامل موثر آن**، فصلنامه راهبرد، سال بیستم شماره۵۹،

Wegner، l. ، Flisher، A. ، Chikobvu، P. ، Lombard، C. & ،King، G. (2008) June، ***Leisure bordom and high school dropoutin Cape Town،South Africa***، Journal of Adolescence-۴۲۱ ،(۳)۳۱

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-28]